

mbt9710@gmail.com

המו"ל שלום צדוק
רחוב אריאלי 16/5
ביתר עילית

055-6783-221
055-9988-346

העלון יוצא לאור בסיוע
משפחת המנוח
הרה"ג יוסף צדוק זצ"ל

אין לקרא העלון
בשעת התפילה
וקריאת התורה

חודש אייר
תשע"ט
עלון מס' 29

מסילות בני תימן

על שם רבינו יחיא צאלח (מהרי"ץ) זצוק"ל, גאון רבני תימן (ה'תע"ה-ה'תקס"ו)
לזכרו של הרה"ג רבי יוסף צדוק זצ"ל | חנוכה תרצ"ו - ה' כסליו ה'תשע"ז

מנהג בני תימן בנישואין בימי העומר

החמיר לנשוי, אך בחור שלא קיים פריה ורביה, או שאין לו מי שישמשנו, הדבר פשוט שמותר גמור הוא. דהא אפילו באבל תוך שלשים מותר בכל אלו, כל שכן בימי העומר דלאו מדינא אלא מנהג, וכשיש סיבה כגון דא שרי. וכן עשינו מעשה כאן, ע"כ.

אמנם הראב"ד הגאון רבי יחיא יצחק הלוי זצ"ל נשאל בזאת והשיב, דברי חז"ל ידועים, והמנהג גם כן ידוע באין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה. אך מה נעשה להתפרצים, אם באנו להשיב להם גמול כמעשיהם, אין לדבר סוף, וחוששני פן יצא האדם חוץ למחיצתו ח"ו. ומימי אבותינו ומימינו לא ראינו ולא שמענו מי שנושא אשה אפילו בלי ריקודים ומחולות, מעת שחל ספירת העומר עד ל"ג לעומר, למי שלא קיים פריה ורביה או שאין לו מי שישמשנו. ואדרבא, נוהגים חומרא בזה, וכפי המנהג לדעת האוסרים וכו', ע"כ. וכן בשלחן ערוך המקוצר (סימן צ"ב סעיף ז') כתב שהמנהג להימנע, ואף שמהר"ד משרקי ומהרי"ץ הקילו במי שלא קיים פריה ורביה, ובמי שאין לו מי שישמשנו, בדורות האחרונים נהגו להחמיר אף במי שלא קיים פריה ורביה, וכפי שהשיב רבינו יחיא דלא מסמנא מילתא, וכמתבאר בספר איש ימיני (חלק א' עמוד קע"ה).

בשלחן ערוך (או"ח סימן תצ"ג סעיף א') כתב, נוהגים שלא לישא אשה בין פסח לעצרת, עד ל"ג לעומר, מפני שבאותו זמן מתו תלמידי רבי עקיבא. אבל לארס ולקדש שפיר דמי, ע"כ.

רב נטרונאי גאון נשאל, מדוע אין נושאים נשים בין פסח לעצרת. והשיב, שהטעם הוא שנהגו להתאבל על מותם של תלמידי רבי עקיבא שלא נהגו כבוד זה בזה, ומתו באסכרה (מיתה שמתחילה במעיים ומסתיימת בגרון, והיא מחלה שתוקפת את דרכי הנשימה). לכן אסור לכנוס בימים אלו, לפי שעיקר השמחה אינה אלא בחופה, אבל אם רוצה לקדש רשאי.

והמאירי בבית הבחירה ביבמות (דף ס"ב ע"ב) כתב, שקבלה ביד הגאונים שביום ל"ג בעומר פסקה המיתה, ונוהגים שלא להתענות בו. וכן כתב שנהגו שלא לשאת אשה מפסח ועד אותו הזמן ע"כ. וכתבו בשם בעל המכתם, בביאור מאמר חז"ל בן ח"י לחופה, על דרך הרמז הוא יום י"ח באייר, שהוא יום ל"ג בעומר, שבו נושאים נשים.

זהנה מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (חלק ב' סימן קי"א) ביאר דהשלחן ערוך

הולדות רבני תימן

רבינו סעדיה עוזרי זצ"ל, מנהיג בית הכנסת בית אלאוסטא

סדר הלימוד כך היה. כל התלמידים אומרים משנה אחת מהפרק יחד, אחר כך קורא אותה הרב עם פירוש הרע"ב ומסביר לנו, אחר כך חוזרים ושונן אותה המשנה יחד, וממשיכין בקריאה זאת כשעה וחצי. אחר כך באים המבוגרים יותר והזקנים, ולומדים בשלחן ערוך ונושאים ונותנים בהלכה, כשעה ורבע או שעה וחצי. אחרי תפלת ערבית לומדים בבית הכנסת בעין יעקב, וברמב"ם, כשעה וחצי. ואחרי שיוצאים רוב הציבור, היינו נשארים עם אנשים יחידים אצל הרב סעדיה, ללמוד בספרי מוסר, בפלא יועץ, או בספרי מוסר אחרים, ע"כ.

תיאור נוסף על הלימוד בבית הכנסת זה בשנת ה'תש"ו, בשבת חול המועד פסח, הובא (בספר באהלי תימן) בזה"ל. בשעות אחר הצהריים, כאשר לאורך כתיב בית הכנסת ישבו ישיבה מזרחית כל המתפללים ולפניהם ספרי שלחן ערוך, פתוחים ומונחים על שולחנות נמוכים המיועדים לכך, הרב סעיד עוזרי קרא קטע מסוים, והציבור חזר על הקטע בקריאה בקול רם ובניגון. לאחר מכן התחילו השאלות והתשובות, והסברת דברי המפרשים המחייבים והשוללים, המחמירים והמקילים.

הדרת מלך. אור תורה זורח בה תמיד ערב ובוקר. וכל אנשיה אנשי חייל יראי אלהים, שונאי בצע, גומלי חסדים, ישרי לב, ע"כ.

וכך תיארו הגאון רבי שלום יצחק הלוי זצ"ל, במשך עשרות שנים שהכרתי ראתי בו נפש אצילה, חקוקה מתחת כסא הכבוד. ככל תלמידי החכמים שבתימן, כך היה רבי סעדיה, שקיים בעצמו מאמר התנא "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ". ויותר מהמה שהיה עושה מלאכתו עראי ותורתו קבע, ולא לו לעצמו בלבד, אלא שגם לימוד לאחרים. ונתקיים בידו מאמר התנא, "כל הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד, לשמור ולעשות". תורת אמת היתה בפיהו ורבים השיב מעון וכו', איש אמיץ בתוכחותיו וכו'.

וכך תיארו בספר רבינו יחיא אלשיך זצ"ל, בגיל ט"ו שנה, יצאתי מהתלמוד תורה ללמוד מקצוע, אך היו לי שעות קבועות ללמוד אצל המנוח מורי ורבי הרב סעדיה עוזרי זצ"ל, בבית הכנסת אלאוסטא. אחרי שאנחנו מתפללים שחרית, ולומדים הלימוד הנקרא שילוש, הולכים לאכול ארוחת הבוקר, וחוזרים ולומדים משנה.

רבינו סעדיה עוזרי זצ"ל נולד בשנת ה'תרכ"ט, לאביו רבי יוסף ז"ל ולאמו נדרה לבית פנחס הכהן. בקטנותו למד תורה ושימש תלמידי חכמים, בתחילה לפני הגאון רבי יוסף קורח ובנו הגאון רבי חיים קורח זצוק"ל, וכן אצל גיסו בעל אחותו, הגאון רבי שלום חבשוש זצ"ל בעל שושנת המלך, ואצל הגאון רבי חיים ב"ר יחיא הכהן עראקי זצ"ל (קורותיו באריכות הובאו בקובץ הלכה ומסורה י"ז).

רבינו שימש כמנהיג בית כנסת הגדול בית אלאוסטא. בית כנסת זה היה מהגדולים והמפוארים בעיר צנעא.

תיאור על בית כנסת זה מובא בקונטרסים מגיד צדק לרבי מחפץ גרופי וז"ל, בכניסת אלאוסטא הייתי מתפלל בה בשנת תרפ"א. הרב המנהיג שלה היה עמוד התורה ויסוד הקבלה, המאור הגדול החכם האלהי כמזהר"ר סעדיה עוזרי אשר זכה ליכנס לארץ ישראל בחיים חיותו, ושם נבשמ"ע [נתבקש בישיבה של מעלה] תנצב"ה, וזכותו תגן עלינו ועל כל ישראל. הוא היה גיבור במלחמתה של תורה, אוהב שלום ורודף שלום. הקהל היו חולקים לו כבוד ולומדים מדרכיו הישרים. ומה יפה נעים ערב שבת בעת קריאת שיר השירים בקול רנה ותודה, וברב עם

עיונים בדברי מהרי"ץ

מונהגי הקידוש וסעודות השבת

הבדילו, אם יש להם על מה לסמוך. והשיבו, לאחר העיון נראה דשפיר עבדי ולא חיישינן מלהתפלל אחר כך, כיון דרגילות כל אחד מתפלל במוצאי שבת בביתו, וכל שכן כשהם רבים מתקבצים יחד מדברי אהרדי, והואיל והתחילו מבעוד יום לכבוד שבת וקבעו עצמם, אף על פי שלא התחילו אלא במיני פירות וי"ש ועיקר הסעודה בלילה, מכל מקום חזא סעודה היא מכמה טעמי. חזא, דאכילת הפירות וי"ש הוא מתענוג השבת, כמו שכתב מהרי"ץ בתשובותיו, והואיל והמנהג שאין עושין עיקר הסעודה אלא אם כן התחילו באכילת פירות וי"ש, אפילו בחול בכתיב משתאות, מכל שכן בשבת, והיא ליה התחלת קביעות אכילת הפירות כהתחלת סעודה, שעל דעת עיקר הסעודה הוא. (מכמני מחג"ת עמוד רכ"ז).

ונראה דמחלוקתם תלויה האם סעודה שלישית בעיא פת או לא, דאם בעיא פת, אם כן תחילת אכילת הפירות היא לצורך הסעודה. אך אי לא בעיא פת, אם כן אכילת הפירות לא חשיבא קביעות סעודה להמשיכה אחר הלילה, דכיון דאין חיוב בפת כבר יצא ידי חובת סעודה באכילת הפירות, וכיון שחשיבא נאסר באכילת הפת.

ולבאורה, הנה בשו"ת פועלת צדיק (חלק ב' סימן ק"ו) עמד בדיון טעה ולא הזכיר רצה בסעודה שלישית, והביא את דעת השלחן ערוך (בסימן קפ"ח) שדינה כראש חדש, כלומר שאם שכח להזכיר רצה והתחיל ברכת הטוב והמטיב, אינו חוזר. ודעת הרמב"ם (בפרק ל' מהלכות שבת הלכה ט') שדינה כשתי סעודות הראשונות, שכתב וז"ל, חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת, אחת ערבית ואחת שחרית ואחת מנחה, עכ"ל. הרי דחיוב שלשתן שווה, וכן דעת הרא"ש.

וחקשו על כך מהרי"ץ ועוד אחרונים, דלמאן דאמר בעיא פת, אם כן דינה שווה לשתי סעודות. וצ"ע למה פסק מרן לקולא, דהא איהו גופיה (בסימן רצ"א סעיף ב') פסק כדעת האומרים דבעיא פת. הכא נמי בענין סעודה שלישית היה לו לפסוק לחזור. אלא כיון דנפק מפומיה דהבית יוסף ז"ל, מי ירים ראש לפסוק היפך דעתו ז"ל.

ולפי זה נראה דמהרי"ץ לא הכריע האם סעודה שלישית חייבת בפת או לא. וממילא התחלת הסעודה במיני פירות לא חשיב קביעות סעודה, ואסור להמשיכה עד הלילה.

אמנם יש להוכיח מדעת מהרי"ץ בפועלת צדיק (חלק ג' סימן רנ"ב) שכתב דסעודה שלישית היא פנים חדשות, אך מרן השלחן ערוך באה"ע (סימן ס"ב סעיף ח') כתב בשם יש אומרים דמנחה דשבת לא היא פנים חדשות. וכתב הרמ"ע בתשובה דזהו סברת האגודה, דסעודה שלישית לא בעיא פת, אבל אנו דסבירא לן דסעודה שלישית חייבת בפת וכדעת הרמב"ם, וכן פסק מרן באורח חיים, אם כן פשיטא שאומרים בה שבע ברכות. ולפי זה נראה דמהרי"ץ הכריע דסעודה שלישית חייבת בפת, ואם כן יש מקום להבין את המנהג שאם התחילו באכילת פירות ונמשכו עד הלילה, דחשיב התחלת הסעודה.

ועוד מוכח בפועלת צדיק הנז"ל (סימן קע"ד) גבי סעודה שלישית ביום י"ד ניסן שחל בו ערב פסח, שהביא בשם טור ברקת (סימן תמ"ד) שכתב לעשותה במצה עשירה, ויש אומרים כי על ידי פירות יוצא ידי חובה. וכתב עליו, ומי בקי בחדרי הזוהר יותר מהרב טור ברקת, אשר יצק מים על ידי מהר"ו רבו זלה"ה, ע"כ. ומוכח שדעת היש אומרים שיוצא באכילת פירות, היא רק בדיעבד.

עוד נפקא מינה בדיון סעודה שלישית, האם חייבת בפת או לא, בברכת המוציא לחברו כשאנו סועד עמו. דמהרי"ץ בפועלת צדיק (בחלק ב' סימן ק"צ) הביא מחלוקת ראשונים, גבי ברכת קידוש היום והמוציא, האם יכול להוציא אחרים כשאנו אוכל עמם. ודעת השלחן ערוך (סימן קס"ז סעיף ב') שאינו יכול לברך לחברו ברכת המוציא אם אינו אוכל עמו, ודוקא בברכת המוציא מצה בליל ראשון של פסח וברכת היין דקידוש, בין של לילה בין של יום, מהני.

ותמה מהרי"ץ, מאי שנא פת דשבת מקידוש דיום, כיון דסוף סוף חובה היא, ואיך פסק לחצאין דבקידוש דיום מוציא, ובפת דשבת אינו מוציא. וכן הקשה מהר"ם בן חביב בשיטתו למסכת ראש השנה, כיון דתרווייהו חיובא דרבנן נינהו, והכריע הרב בן חביב דבברכת המוציא דשבת נמי מוציא. וכן העלה בשושנת המלך, אלא שיישב דעת מרן דכיון דעיקר מצות אכילת פת בשבת היא כדי ליהנות ולהתענוג בה דכתיב וקראת לשבת עונג, לפיכך חשיב ליה ברכת ההנאה, מה שאין כן קידוש היום ושאר מצות דעיקרן לקיום המצוה ולא ליהנות מהם. אך בתורת חכם העלה דלא הכריע, ובבארות יצחק (עמוד נ"ז) הסיק דנראה שהנכון לאחוז בדרך הממוצעת, כהכרעת מרן, ע"כ.

ונראה מדמוכח דמהני גבי שתי סעודות הראשונות שיש בהן קידוש, דכשם שמהני להוציא ידי קידוש, כך מהני להוציא אף בפת. ויש לומר דגבי סעודה שלישית שאין בה קידוש לא מהני, ואם כן נמצא דאין חיובא בפת כשתי הסעודות הראשונות.

יהודי תימן נהגו לאחר הקידוש לשהות באכילת פירות, ולשורר משירי רבינו שלום שבזי, קודם הסעודה עצמה. מנהג זה הוזכר בדברי מהרי"ץ בעץ חיים (חלק א' דף ק"א ע"ב), שאחר הקידוש נהגו לשהות בשתייה ובאכילת פירות, וזהו מכלל העונג לכבוד השבת. והגע עצמך, אלו מקלעי ליה גוברי כרב אמי ורב אסי, מי הוי יהיב להו נהמא למיכל מיד. האם עכנא חס ושלום בבטניה דדין, ליתן לפניו פת תיכף ומיד, אין זה מהכבוד. רק יציע תחלה לפנייה מיני מעדנים ופירות (כך קבלתי ממורי זקני מהרי"ץ) ואם מוריני הרמ"א (בסימן רע"ג סעיף ב') כתב, וצריך לאכול אחר הקידוש לאלתר וכו' כבר השיבו הרא"ה בספר גינת ורדים בראיות מוכחות, ע"כ. וכן מפורש בשתילי זיתים (סימן רפ"ח ס"ק י"ג), מנהגינו לקדש אחר יציאה מבית הכנסת, וקובעים עצמם לאכול מיני פירות עם יין שרוף, ואחר כך סועדים, ע"כ.

ואמנם בספר חזון עובדיה (שבת ב' עמוד קכ"ח) כתב, צריך לאכול הסעודה מיד לאחר הקידוש (והוא מסימן רע"ג סעיף ג'), וצריך לאכול במקום הקידוש לאלתר. ותמה על מהרי"ץ שכבר דחו האחרונים את ראיית הגינת ורדים, דיש לומר דכך יסדו חז"ל סדר הלילה הזה לקיים לחם עוני שעונים עליו דברים הרבה, וכן כתב רבי חיים פלאגי, דבלייל התקדש חג הפסח שיש ציווי פרטי לספר ביציאת מצרים שהיא מענין קידוש היום, אין כאן חשש הפסק כלל וכו'. ברם כבר השיבו על דברים אלו, לבאר ולקיים את דברי מהרי"ץ, ואכמ"ל.

ולענין ברכה אחרונה, בשו"ת פועלת צדיק (חלק ב' סימן רפ"ג) הסתפק בזה, כיון דקיימא לן דקידוש הוי כהתחלת סעודה, ואם כן הוי דברים הבאים תוך הסעודה שלא מחמת הסעודה, דטעונים ברכה לפנייהם ולא לאחריהם. וכן מצאתי בכל בו בסדר הפסח שכתב, דכשאוכל ירק כזית אין צריך לברך ברכה אחרונה דקידוש הוי התחלת סעודה. אלא שעמדו לנגדנו סברת קצת פוסקים שסבורים (בסימן תע"ג) שאין לאכול ירק בליל פסח רק פחות מכזית, כדי שלא יצטרך ברכה אחרונה. ובספר ט"ז הביא מחלוקת, ועיין שם. ולכן בשבת ויום טוב, כל שיש קידוש, שב ואל תעשה עדיף שלא להיכנס בספק ברכה לבטלה. ואפשר לי לומר דאפילו לדעת האומרים דצריך ברכה אחר כזית, היינו משום דהגדה והלל הוי הפסק והיסח הדעת, כמו שכתב הט"ז טעמם, מה שאין כן כאן. ואם כן, לכלוי עלמא לא יברך ברכה אחרונה, ע"כ.

ובאגדתא דפסחא מהדורה בתרא הכריע, דלא כהפוסקים החוששים לאכול כרפס פחות מכזית. וז"ל הרמב"ם (פרק ח' מהלכות חמץ ומצה הלכה ב'), מתחיל ומברך בורא פרי האדמה, ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת, ואוכל כזית, הוא וכל המסובים עמו, ע"כ. ואף על פי שמהרי"ל שחובב בבית יוסף חולק, שאין ליקח רק פחות מכזית, שאם יאכל כזית יצטרך לברך אחריו. כבר כתב הכל בו, שמכיון שבא אחר הקידוש, הוי כדברים הבאים תוך הסעודה דטעונים ברכה לפנייהם ולא לאחריהם, לפי שהקידוש תחילת סעודה הוא וכו' (וכן כתב הרש"ה בהבדלי המנהגים). כן הרב המגיד נקט (בהלכה ג') בדעת הרמב"ם שאינו מברך, אך בשו"ת הרמב"ם נשאל בזה והשיב תשובה, יברך אחריו לפי שההגדה מפסקת, וכשיאכל אחריו המרור ויברך תחילה כך, ואחר כך יחזור ויברך לבסוף. משה ברבי מימון, עכ"ל.

אך נראה שמהרי"ץ הכריע שאין צריך לברך ברכה אחרונה אחר אכילת פירות שקודם הסעודה, ודוקא בשבת שיש קידוש, דהוי תחילת הסעודה, אך בלא קידוש צריך לברך.

ולבאורה, כל זה בסעודה ראשונה ושניה שיש בהם קידוש, והוי אכילת הפירות כהתחלת הסעודה. אך בסעודה שלישית שאין בה קידוש, דנו הפוסקים בדבר זה. ובספר עולת שלמה להגאון רבי שלמה בדיחי זצ"ל כתב, אותם שקובעים אכילת פירות וקליות ושותין יין שרוף קודם הסעודה לא חשיבא תחילת סעודה, אלא אם כן יש קידוש דהוי התחלת סעודה. ולא כאותם בוערים בעם שקובעים ישיבה על אכילת פירות וקליות ויין שרוף, בסעודה שלישית שאחר מנחת שבת, ואומרים שהיא התחלת הסעודה ושהיא נמשכת עד הלילה, ועושים הסעודה אחר צאת הכוכבים במוצאי שבת. אוי להם ואוי לחלקם, ואינם מברכים בורא נפשות אחר הפירות, וגוילים לה' יתברך הברכה. ומוטל על כל גדולי הדור להוכיח אותם ולמחות בידם ולהסירם ממכשול עון זה, ולהתחיל הסעודה בפת וברכת המוציא מבעוד יום, ואם נמשכה הסעודה עד הלילה אין בכך כלום, ע"כ.

וכן דעת הגאון רבי חיים כסא זצ"ל בספרו שם טוב על הרמב"ם (פרק כ"ט מהלכות שבת הלכה י"ב), שבמקום שקובעין עצמן לאכול מיני פירות ושותין יין או שכר, לא חשיבא התחלת הסעודה לענין זה, דלא חשיבא אלא סעודה ממש. והוצרכתי לכתוב זה, לפי שראיתי קצת אנשים דמקלין בזה ואומרים דהוי אכילת מיני פירות במקום התחלת הסעודה, ואוכלים הסעודה במוצאי שבת כשתחשך, דאין זה נכון ולא שפיר עבדי, ע"כ.

אך מאידך ידועה תשובת חכמי צנעא בדור האחרון, גבי אכילת מיני פירות במנחת שבת שמתחילים מבעוד יום, וממשיכים עד הלילה ואחר כך סועדים פת ועדיין לא התפללו ולא